

Yazar/Author

Fatih ÇELİK*

Makale Adı/Article Name

**Türk Dilinde Köken Konusu Tartışmalı Bazı Bitki İsimleri Üzerinde
Bir Değerlendirme**

*An Evaluation on Some Plant Names of Controversial Origin in Turkish
Language*

ÖZ

Bitkiler insan hayatında önemli bir yer teşkil eder. Bitkilerden hastalıkları tedavi etmekte, besin kaynağı amacıyla, barınmada, günlük yaşamda kullanılan aletlerin yapımında, süs eşyası, giysi vb. birçok alanda faydalanılır. Günümüze kadar hayatın her alanına bitkiler dâhil olmuştur. Bitkisiz bir yaşam insanoğlu için mümkün değildir. İnsan varlığının çok eski çağlara dayandığı Altay dağları ve Türkistan toprakları, Türkler için de varlıklarının tarih sahnesine çıktığı kadim topraklar olarak bilinir. Türkler bu topraklarda avcılığın yanında tarımla da uğraşmışlardır. Bu bakımdan çalışmaya konu olan bitkiler Türler tarafından çok eski çağlardan bu yana bilinmekte kullanılmaktadır.

Bu çalışmada kökeni konusunda farklı görüşler bulunan ve çok eski çağlardan bu yana Türklerin bildiği, gıda vb. alanlarda kullandığı bitkilerden olan alıç, arpa, buğday, erik, soğan, sarımsak isimleri ele alınmıştır. Bu bitki isimlerinin tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde kullanımı, eski Türkçe metinlerde geçen şekilleri, Moğolca, Farsça vd. dillerde nasıl kullanıldıkları, bu isimlerin etimolojik bakımdan nasıl ele alındığı ve son olarak da kökeni hakkında değerlendirme yapılmak suretiyle incelenmiştir. Bu çalışmanın benzer çalışmalardan farkı, çok farklı dillerdeki eski ve yeni kaynaklara ulaşılmış olması, çalışmaya çok daha geniş bir çerçeveden bakma fırsatı verip yapılan değerlendirmelerin daha kapsamlı olmasını sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Bitki Adları, Köken Bilim

ABSTRACT

Plants play an important role in human life. Plants are used to treat diseases, as a source of food, for shelter, to make tools used in daily life, as ornaments, clothes, etc. It is used in many areas. Plants have been included in every aspect of life until today. A life without plants is not possible for human beings. The Altai Mountains and the lands of Turkestan, where human existence dates back to ancient times, are known as ancient lands where the Turks' existence came to the stage of history. Turks engaged in agriculture as well as hunting in these lands. In this respect, the plants subject to the study have been known and used by the species since ancient times.

In this study, there are different opinions about the origin of food, etc., which have been known by the Turks since ancient times. The names of the plants used in the fields such as hawthorn, barley, wheat, plum, onion and garlic are discussed. The use of these plant names in historical and contemporary Turkish dialects, their forms in old Turkish texts, Mongolian, Persian etc. It was examined by evaluating how they are used in different languages, how these names are handled in terms of etymology, and finally their origin. The difference of this study from similar studies is that old and new sources in many different languages were accessed, which gave the opportunity to look at the study from a much broader framework and made the evaluations more comprehensive.

Keywords: Turkish, Plant Names, Etymology

Extended Abstract

Turks have lived a nomadic life since ancient times. They were engaged in animal husbandry, agriculture and trade. They have learned everything about agriculture since ancient times. It is also quite developed in agriculture. It is not a barbaric, backward nation that constantly attacks other societies, as some anti-Turkish people state.

According to Chinese sources, the Huns were planting and harvesting wheat and barley. A Chinese annals writes that for a year there was no crop growth in the Hun lands due to severe cold. In the Altai and Sayan mountains, it has been suggested based on archaeological excavations that the cultivation of cereals has been practiced for at least 3,000 years. In the Gok-Turks, every family had their own land where they cultivated and irrigated.

In this study, we have looked at how the names of plants known by the Turks since ancient times have evolved over history, how they are used in different dialects, how they have been adopted into other foreign languages, and how scientists view the origins of these words by accessing ancient and new sources in different languages, allowing for a much broader perspective and more comprehensive evaluations. It is also important that plant names, which are a branch of the onomastic dictionary, contain the most valuable information about the history of the language and the history of peoples.

In this study, we will be discussing hawthorn, barley, wheat, plum, onion, and garlic, which are plants known by the Turks since ancient times and used in areas such as food, etc., and whose origins are subject to different views. The use of these plant names in historical and contemporary Turkish dialects, their forms in old Turkish texts, Mongolian, Persian etc. It will be examined by evaluating how they are used in different languages, how these names are handled in terms of etymology, and finally their origin.

1. Plant Names

1.1. Hawthorn (hawthorn, hawthorn):

This plant name is used as "alça" in Kyrgyz Turkish. While in Azerbaijani Turkish, "alça" is used to mean 'plum and the tree of this fruit', there is another plant name in Azerbaijani Turkish that means 'wild plum' and the origin of the word is shown to be Persian in the dictionary.

As a result, it can be thought that the name "alç" is derived from the root of 'red', and this notion is more plausible than the belief that this name has Persian origin due to the color of this fruit. The probability of it being borrowed from Turkish to Persian is higher.

1.2. Barley:

As a result, considering that barley was cultivated later in China compared to other crops, and taking into account that Turks had established great empires in that region at that time, and shortly after Uyghur Turks also settled in the agricultural basin, and considering that Uygurs were also advanced in agriculture, the likelihood of the word "arpa" being of Turkish origin is higher.

1.3. Garlic:

As a result, it would be a bit of a stretch to show Arabic or Persian as the origin of the name garlic. The idea that Mongolian influenced the Uyghur Turks is not widely supported, but considering that the Uyghur Turks taught agriculture and other things to the Mongolians, as well as the fact that Mongolian, which heavily influenced Siberian Turkic dialects, did not influence this word to those dialects, is a situation that requires explanation. From this perspective, it seems more plausible that it is derived from the verb root "sar-".

Conclusion

In this study, the names of alıç, arpa, buğday, erik, soğan and sarımsak have been examined. First of all, the historical process of these plants, when the Turks started to produce/consume them, and how these plants spread around the world are emphasized. Then, how these plant names were mentioned in historical and contemporary Turkish dialects, the etymological studies carried out on them and how they were transferred from Turkish to other languages were revealed, and then an opinion was expressed on the origin

of these names. When naming an object in Turkish, as in many languages, the shape, color or movement of that object is taken into account and it can be seen that the name is given in this way. These and similar situations are taken into consideration in newly coined names today, as in Turkish names from thousands of years ago. It has been determined that the names discussed in this study were formed in this context. As Turks developed in the field of agriculture, as in many things, they influenced other societies and were also influenced by those societies.

Giriş

Eski çağlarda konargöçer bir yaşam tarzına sahip olan Türkler, genelgeçer bilgi olarak kabul edildiği gibi sadece hayvancılıkla uğraşan bir topluluk değildir. Aksine takip edilebilen tarihî kaynaklara bakıldığı zaman ticaret, hayvancılık ve tarımla uğraşan, dönemin şartları doğrultusunda gayet gelişmiş, farklı ülkelerle ticarî antlaşmalar yapan medenî devletler kurmuşlardır. Türk düşmanlığı yapan bazılarının belirttiği gibi barbar, başka toplumlara sürekli saldıran geri kalmış bir millet değildir. Tersine kanun ve nizamı olan töreli bir millettir.

Çin kaynaklarına göre Hunlar buğday, darı ekip biçiyorlardı. Bir Çin yıllığı, şiddetli soğuk yüzünden bir sene Hun topraklarında ekin olmadığını yazar. Yine aynı kaynaklarda bir Hun buğday cinsi ile bir Hun fasulyesinden bahsederler. Altay ve Sayan dağlarında hububat ziraatının en az 3 bin yıldan beri yapıldığı, arkeolojik kazılara dayanılarak ileri sürülmüştür. Ayrıca Gök-Türklerde her ailenin ekip biçtiği, suladığı arazisi vardı. Altay bölgesinde Hunlar zamanında açılmış sulama kanallarına tesadüf edilmiştir (Kafesoğlu, 2016: 314).

Dil, milletler için geçmişten geleceğe köprü görevi gören bir varlıktır. Hayatımızın toplumsal alanında, gündelik yaşamda meydana gelen değişimler ve ortaya çıkan olgular hakkında ancak dile konuşabilir, yazabilir ve ifade edebiliriz. Olguları dil birimleri aracılığıyla tanımlamayabiliriz. İnsanlığın yaşamı dil aracılığıyla yansıtılır, o toplumdaki her bireyin bilinci, iletişim yeteneği, kuşaklar boyunca biriktirdiği zengin karakter, kapsamlı yaşam deneyimi, içinde yaşadığı dünyanın farklı yönlerini öğrenme ve tanıma çabası dil ile ifade edilir.

Dilimiz hayatımızın tüm yönlerine hizmet eder. Kullandığımız kelimeler arasında anlamlarının hangi yönde ilişkili olduğunu gösteren farklı anlamlara sahip isim ve sesler bulunmaktadır. Bu sesler tarihî bağlamda bizi ortak bir köke götürür. Bu seslerden oluşan isimlerin, lehçeler bağlamında ortaklıklarının karşılaştırmalı olarak araştırılması, araştırmacıları kapsamlı bilimsel sonuçlara götürecektir.

Bu çalışmada, çok eski çağlardan bu yana Türkler tarafından bilinen bitki isimlerinin tarihî süreç içerisinde nasıl şekillendiği, hangi lehçede nasıl kullanıldığı, diğer yabancı dillere nasıl geçtiği, kelimelerin kökeni hakkında bilim insanlarının görüşlerinin nasıl olduğu üzerinde durulmuştur. Çok farklı dillerdeki eski ve yeni kaynaklara ulaşılarak, çalışmaya çok daha geniş bir çerçeveden bakma fırsatı yakalanıp, yapılan değerlendirmelerin daha kapsamlı olması sağlanmıştır. Ayrıca onomastik sözlüğün bir dalı olan bitki adlarının, dilin tarihi ve halkların tarihi ile ilgili en değerli bilgileri içermesi de ayrıca önem arz etmektedir.

Bitki adının öğrenilmesi halk arasında özellikle duyarak ve görerek olduğu için bu adlar kulaktan kulağa geçerken bazı farklılaşmalara uğrayabilmektedir: *papatya*, *papaçya*, *bubeçce*, *çalba*, *şalba*, *tanel*, *tehnal*, *harnup*, *harrup* gibi. Bazen görerek tanınmış olan bitki başka bir bitkiye benzetilerek o da aynı adla belirtilmekte ve böylece farklı türe ve hatta farklı cinslere ait bitkilere aynı ad verilmektedir (Tuzlacı, 2006: XV). Bitkilerin adlandırılmasındaki çağrışım aralığı incelenirken çok yönlü olarak ele alınmalıdır. Bitkiler adlandırılırken organ adları, hayvan adları, sayılar, şahıs adları, çeşitli hastalık adları, maden (cevher) adları, koku adları, astronomi terimleri, yetiştiği/geldiği coğrafya veya etnik/dini unsurlar vb. özelliklerden yararlanılarak adlandırma yoluna gidilmiştir (Uçar, 2013: 2673). Bölgeden bölgeye dahi farklılık gösterebilen bitki adlarının lehçeler bağlamında karşılaştırmalı olarak ele almak büyük önem teşkil etmektedir.

Türk lehçelerinde ortak sözcük hazinesinin belirlenmesi Türkolojinin en acil konularından biridir. Uzun yıllardır doğal bir ayrılma süreci içerisinde bulunan Türk lehçeleri yakın yüzyıllarda Rusya

ve Çin gibi işgalci devletlerin bilinçli olarak uyguladığı dil politikaları neticesinde lehçeler arasındaki farklılaşma oldukça artmıştır. Fakat Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte bağımsız Türk devletlerinin ortaya çıkması ve Türkoloji alanında Türk kökenli Türkologların çalışmalar yapmasıyla, ortak noktaların belirlenmesi adına da ciddi çalışmalar hız kazanmıştır.

Bu tür yapılan dil çalışmaları sadece dilbilim alanına hizmet etmekle kalmayıp bazen bir milletin tarihine dahi ışık tutabilmektedir. Örneğin Hint-Avrupa araştırmaları biliminin 2000 yıllık gelişim tarihini özetleyen ve bu doğrultuda devrim yapan T.V. Gamkrelidze ve V.V. Ivanov (1984), “Hint-Avrupa Dili: Proto-Dil ve Proto-Kültürün Yeniden İnşası” başlıklı temel eserde tarihsel-karşılaştırmalı Hint-Avrupa araştırmalarında zengin bir deneyim biriktirmiştir. Bu araştırmalar bir sonuca varıp Hint-Avrupalıların eski anavatanının Mezopotamya olduğunu dilsel kanıtlarla ispatlamaya çalışmıştır. Ancak tek bir kelime bu sorunun olumlu çözümüne engel teşkil etmiştir. Bu da Hint-Avrupa dilinde yer alıyor denilen huş ağacı (kayın) kelimesidir. Çünkü sıcak bir bölgede yer alan Mezopotamya'da huş ağacı yetiştirmek imkânsızdır. Ancak daha sonra yazarların dilsel yeniden yapılandırma çalışmalarının tarihsel gerçeğe uygun olduğu ortaya çıkmıştır. Çünkü paleobotanik kazılar 8-10 bin yıl önce bu bölgede huş ağacının yetiştiğini kanıtlıyor. Dolayısıyla bu bakımdan bitki adlarının Türk lehçeleri ve Türk topluluklarının tarihî çalışmalarında değerli bir malzeme olduğu konusunda şüphe yoktur (Çelik, 2019: 15).

Bu çalışmada kökeni konusunda farklı görüşler bulunan ve çok eski çağlardan bu yana Türklerin bildiği, beslenme, tedavi vb. alanlarda kullandığı bitkilerden olan *alıç*, *arpa*, *buğday*, *erik*, *soğan*, *sarımsak* isimleri art ve eş zamanlı olarak ele alınacaktır. Bu bitki isimlerinin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde kullanımı, eski Türkçe metinlerde geçen şekilleri, Moğolca, Farsça vd. dillerde nasıl kullanıldıkları, bu isimlerin etimolojik bakımdan nasıl ele alındığı ve son olarak da kökeni hakkında değerlendirme yapılmak suretiyle incelenecektir.

1. Bitki İsimleri

1.1. Alıç (aluç, alça) (Crataegus):

Sert iklim koşullarına karşı dayanıklı bir bitki olan *alıç* geniş adaptasyona sahiptir. Dünyada Avrupa, Kuzey Afrika, Çin, Kuzey Amerika, Avustralya gibi birçok bölgede ortama uyum sağlayarak yetişmektedir (Vatansever, 2016: 2).

Crataegus cinsine ait bazı türlerin meyveleri kırmızıdır (Tuzlacı, 2006: 10). Gül familyasından bir meyve ağacı veya çalı. Yapraklar daha uzun, çiçekler beyaz, meyveler yuvarlaktır (Botbayeva, 1991: 10). Besim Atalay, Divan-ı Lugati't Türk'te *aluç* kelimesinin Arapçasının doğru olmadığını divanda *şeftali* anlamında verilse de bugünkü karşılığı olan *alıç* kelimesinin aynısı olması gerektiğini belirtmektedir (Atalay, 1986: 22). Bu isim Çağatay Türkçesinde *aluc* “erik, yabancı muattar bir meyve; mişmiş, irik, kemirte, tentegil, tentekel, ālū, çoğan, dolana, erik, kıysı, örük, uruq, erüksün” (Ünlü, 2013: 39). Kıpçak Türkçesinde *aluç* ‘alıç, yabancı elma’ şeklinde kullanıldığı görülmektedir (Toparlı vd. 2007: 8). Türkçe sözlükte (TDK, 2023: 143) *alıç* isminin Farsça *aluça* isminden geldiği belirtilmekte ve bu bitki için Türkçede *göven eriği*, *geyik diken*, *akdiken* ‘ağaç isimi’ olarak kullanılır. Bunun yanında Türkiye’de bu bitkinin bölgesel olarak farklı isimleri de kullanılmaktadır: *yemişen*, *beyaz diken*, *edran*, *geviş*, *ekşi muşmula* (Koç, 2005: 140).

Bu bitki ismi Kırgız Türkçesinde *alça* şeklinde kullanılır. Azerbaycan Türkçesi *alça* ‘erik ve bu meyvenin ağacı’ anlamının yanında *alu* ‘yabancı erik’ anlamına gelen ve sözlükte kelimenin kökeninin Farsça olduğu gösterilen bir bitki ismi daha bulunmaktadır (Altaylı, 1994: 32 - 39). Kazak Türkçesinde *alşa* olarak geçmektedir. Kazak Türkçesinin karakteristik özelle olan *ç>ş* değişmesi olduğu görülmektedir. Anlamı da 1. Alıç. 2. Alıç ağacı. şeklindedir (Koç vd. 2003: 43). Türkmen Türkçesinde *alıç* olarak kullanılır. Altay Türkçesinde *alıç* ismine karşılık olarak *tolono* ismi kullanılmaktadır. Kırgız Türkçesinde de *dolono* ismi geçer karşılık olarak da ‘akdiken ağacı’ verilmektedir. Bunun yanında Altay Türkçesinde *algıs* ‘anason’ kelimesi var fakat *alıç* kelimesi ile hem fonetik hem de anlam bakımından karşılığı birbirini tutmamaktadır (Cumakayev vd., 2018: 57, 286; KTS, 2017: 826).

Aliç ismi ile ilgili olarak Tuncer Gülensoy şu tespitleri yapmıştır: *Aliç* ‘Yabani bir meyve türü’ < OT. *aluç* ‘şeftali’ (DLT). Anadolu ağızlarında: *aluç*, *aluçe*, *aluça*, *alınca*, *alunça* şeklinde geçtiğini belirtmektedir. Kelimenin Türkçeden, Farsçaya *ālū*, *ālūça* şeklinde geçtiğini söyler. Fakat Dankof, Clauson, Tietze, Räsänen gibi sözlükçüler bu kelimenin kökenini Farsça olarak belirtir. Gülensoy, bu sözlükçülerin kelimenin Orta Türkçe dönemindeki *aluç* şeklinden bakmadıklarını eleştirmektedir (Gülensoy, 2007: 65-66). Karaağaç bu kelimenin Türkçeden, Far. *aliç*, *ālūç*, *ālinc*, *ālū*, *ālūçe* ‘alıç, küçük ekşi erik’; Rus. *alıçá* ‘erik türü, küçük erik, çakal eriği’; Srp. *álica* ‘meyvesi açık kırmızı renkte olan bir kiraz’; Yun. *alıç* ‘alıç’ olarak geçtiğini belirtmektedir (Karaağaç, 2021: 25).

Sonuç olarak *alıç* isminin *al* ‘kırmızı’ kökünden türemiş olması, bu da meyvenin renginden kaynaklı olabilir. Bu kelimenin Farsçadan Türkçeye değil, Türkçeden Farsçaya geçmiş olma olasılığı daha yüksektir. Fakat bir noktaya da açıklık getirmek gerekiyor; sert hava şartlarına dayanıklı bitki olan *alıç* Türklerin tarihte yaşam sürdüğü bütün soğuk topraklarda yetişmiş olması gerekir. Fakat Sibirya grubunda bu meyvenin farklı isimlendirildiği görülmektedir.

1.2. Arpa (Hordeum vulgare):

Bitkilerdeki kültürlenme, günümüzde bulunan kalıtlardan yola çıkılarak farklı bölgelerde farklı zamanlarda olduğu tahmin edilmektedir. Bir bölgede kültürlenmiş bir bitki uzun zaman sonra dünyanın farklı yerlerine çeşitli yollarla yayıldığı düşünülmektedir. Arpanın insanlık tarihindeki yeri çok eskilere dayanır. İlk kültürlenmiş arpanın 10 bin yıl önce olduğu tahmin edilmekle birlikte, Mısır’da MÖ 5000, kuzeybatı Avrupa’da MÖ 3.000, Mezopotamya’da 2350 ve Çin’de MÖ 1.500 yıllarına dayanır. İbraniler, Yunanlılar ve Romalılar için arpa, 1500-1600 (16. yüzyıl) döneminde ekmek üretiminde kullanılan ana bitkiydi (<https://wikifarmer.com/tr/arpanin-tarihi-besinden-degerleri-ve-bitki-hakkinda-bilgiler/>). *Arpa*, tahıl familyasından yıllık veya çok yıllık bitkidir (Botbayeva, 1991: 13).

Türkiye Türkçesinde ve daha birçok lehçede *arpa* şeklinde kullanılan bu bitki, Kaşgarlı Mahmut’un divanında şu şekilde geçer; *arpa* ‘arpa bitkisi’, *arpağan* ‘arpaya benzeyen bir bitki’, *arpala-* ‘sığır ve atlara arpa vermek, arpayı yem olarak vermek’, *arpalan-* ‘arpa elde etmek’ kelimelerinin kullanıldığı belirtiliyor. (Atalay, 1986: 296, 316). Kutadgu Bilig’de arpa “arpa” kelimesi 5 örnekte geçmektedir. Arpa hem ‘hayvan yemi’ olarak hem de ‘un yapılarak insan yiyeceği’ olarak kullanılır; ancak Kutadgu Bilig’deki bütün beyitlerde arpa, insan yiyeceği kavramını yansıtmaktadır; ayrıca “arpa aşısı” mütevazı bir yemek olarak tasvir edilmiştir (Öztürk, 2005: 204).

Codex Cumanicus’te de *arpa* şeklinde geçtiği görülmektedir (Argunşah ve Güner, 2015: 423). Radloff da sözlüğünde bu bitkiyi *arpa* olarak vermektedir (Radloff, 1893: 333). Moğolca sözlükte *arpa* bitkisi *arbay* olarak geçmekte, kökeni olarak da Türkçe yazmaktadır (Suhbaatar, 1997: 20). Gülensoy bu kelimenin Türkçe-Moğolca ortak kökenli bir söz olduğunu savunmaktadır (Gülensoy, 2007: 79). Kazak, Kırgız, Türkmen vd. Türk lehçelerinde *arpa* şeklinde geçerken Altay ve Hakas Türkçelerinde *arba* olarak kullanılmaktadır (Baskakov ve İnkijekova-Grekul, 1953: 30). Tuva Türkçesinde *arbay* olarak kullanılır (Harrison ve Anderson, 2002: 10). Türkçedeki *b>p* ses değişimi lehçe gruplarına göre görülen bir değişimdir. Gülensoy çalışmasında bu kelimenin kökeni hakkında farklı görüşler olduğu belirtir. Németh arpanın Hind-Avrupa dillerinden alıntı olduğunu söylemiştir. Doerfer de bu görüşleri destekleyici bir değerlendirmede bulunmuştur. Clauson Toharcadan kalma bir alıntı olduğunu belirtmiştir. Poppe ise Altayca olduğu görüşündedir. Dmitrieva arpanın Farsça olduğu söylemişse de Eren bu görüşün yanlış olduğunu açıklamıştır (Gülensoy, 2007: 79; Murad, 2009: 185). Karaağaç, Türkçenin *arpa* ismini Far. *arpa*, Ar. *arpaçiya* ‘Arpacılar mahallesi-Musul’, Erm. *arpa*, Mac. *arpa*, Rom. *arpagic* vd. dillere verdiğini belirtmektedir (Karaağaç, 2021: 41).

E.V. Sevortyan bu kelimenin kökeni hakkında birçok görüş olduğunu belirtir. Sevortyan *arpa* sözünün Moğolca ile paralel bir şekilde Mançucada da *arbay*, *arfa* olarak geçtiğini söylemektedir. V. Korviç, Mançucada geçen *arfa* sözünün Türkçeden geçmiş olduğunu söylemektedir. Aynı şekilde Ramstedt, M. Räsänen, A. M. Şerbak *arpa* sözünün Türkçe kökenliği olduğunu ve

Mançucaya da Moğolca aracılıyla Türkçeden geçtiğini savunmaktadırlar. A. Joki bu bitki isminin İran kökenli olduğunu savunmaktadır. (Sevortyan, 1974: 176-177).

Sonuç olarak, Çin’de arpanın diğer bitkilere göre daha geç kültürlendiği dikkat edilirse ve o tarihlerde Türkler de o bölgede büyük devletler kurmuş oldukları ve yakın bir zaman sonra Uygur Türklerinin de Tarım havzasına indikleri ve Uygurların tarım alanında da ileri oldukları düşünülürse *arpa* isminin Türkçe kökenli olma olasılığı daha fazladır. Ayrıca tarıma dair birçok şeyi Moğollara Uygurların öğrettiği de göz önüne alınırsa bu kelimenin Moğolca kökenli olduğu veya Moğolca ile eş kökene sahip olduğu doğru olmasa gerekir. Ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi Mançucaya da Türkçeden geçtiği düşünülürse bunun yanında tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinin hepsinde hemen hemen aynı fonetik şeklinin bulunması bu sözün Türkçe kökenli olma olasılığını çok fazla şekilde arttırmaktadır.

1.3. Buğday (Triticum):

Buğdayın insanlık tarihinin en önemli bitkilerinden biri olması ve tarıma geçiş sürecinde önemli bir rol oynaması, ayrıca tarihçesi de oldukça eskiye dayanması önemini arttırmaktadır. Bu bitkisinin kendisi gibi isminin de yayılması önemlidir. İnsanlık tarihinin en eski tarım ürünlerinden biri olan buğdayın, Anadolu ve Mezopotamya gibi bölgelerde binlerce yıl önce insanlar tarafından yetiştirilmeye başlandığı düşünülmektedir. Tahılların doğadan toplanmasına dair tarih MÖ 17.000 yılına kadar uzanmaktadır. Buğdayın yaklaşık 10 bin yıl önce Diyarbakır-Karacadağ’da kültüre alındığı tahmin edilmektedir. Buğday evcilleştiği alandan hemen sonra Batı Asya, Avrupa ve Kuzey Afrika’ya yayılmış, yani Atlas Okyanusundan Hindistan, İskandinavya’dan Nil vadisine yayılmıştır. MÖ 6500 Yunanistan’a, MÖ 5000 Almanya’ya ulaşmıştır. Çin’de yiyecek üretimi (pirinç ve akdarı) MÖ 7500’den önce başlamış olmasına rağmen buğdayın Çin’e ulaşması ya da orada yaygın olarak kullanılması biraz zaman almıştır. Belki de uzun süre pirinçle rekabet etmekte zorlanmıştır. Çin’de buğday kalıntıları MÖ 2600-1600 yıllarına ait bulunmuştur (Atar, 2017: 3,5).

Kaşgarlı Mahmut divanında şu şekilde geçer; *buğday*, *budğāy*. Kaşgarlı Mahmut bu ismin kullanımda bazı farklılıklar bulunduğunu Barsgan halkının *budğay* şeklinde kullandığını, başka ağızlarda *buğday* şeklinde olduğunu belirtir (Atalay, C. III, 1986: 240). Kutadgu Bilig’de *buğday* “buğday” sözü bir kere geçmektedir (Öztürk, 2005: 204). Kıpçak Türkçesinde *budgan*, *buğday*, *boday*, *boğday*, *buday*, *budi*, *buğday*, *buyday* şeklinde kullanılır (Toparlı vd. 2007: 36). Codex Cumanicus’te *bugday* şeklinde geçmektedir. Bu ismin yanı sıra aynı anlama gelen *aşlık*, *boday*, *bogday* isimleri de kullanılmaktadır (Argunşah ve Güner, 2015: 449). Çağatay Türkçesinde *buğday* (Ünlü, 2013: 169) ve Harezmi Türkçesinde *buğday* (Ünlü, 2012: 110) şeklinde geçmektedir.

Çağdaş Türk lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde *buğda*; Başkurt Türkçesinde *boyzay*; Kazak Türkçesinde *biyday*; Kırgız Türkçesinde *buuday*; Altay Türkçesinde *buuday*; Hakas Türkçesinde *puğday*; Özbek Türkçesinde *buğday*; Tatar Türkçesinde *boday*; Türkmen Türkçesinde *buğday*; Yeni Uygur Türkçesinde *buğday* şeklinde geçmektedir (Altaylı, 1994: 153; Koç vd. 2003: 89; Botbayeva, 1991: 28; KTLS, 1991: 82-83; Cumakayev vd., 2018: 368; Arıkoğlu, 2005:385).

Moğolca etimoloji sözlüğünde *buğdai* ‘buğday’, ağızlarında; Halha *buuday*, Kalmuk *buudaya*, Baoanca *buğdi*, Donşian *baudēi*, Monguarca *būdi* şeklinde kullanımları vardır. Moğolcada bu isimden türetilmiş *budağa* ‘lapa, mama’ kelimesi vardır. Bu kelime Moğolca Halha ve Buryat ağızlarında *budaa*, Kalmuk *budan*, Monguarca *buda*, Donşian *budan*, Baoanca *baday* şeklinde kullanılırken bu kelime Mançurca *buda*, ET. *badgai*, Türk lehçelerinden Kırgız Türkçesinde *botko*, Başkurt Türkçesinde *burtka*, Çuvaş Türkçesinde *pātā* olarak kullanılmaktadır (Sonjeyev vd. 2015: 107-109). Sevortyan, Çinlilerin buğdayı çok eski çağlardan beri hatta Türklerin bu bölgelerde bulunmazdan önceki dönemlerden beri yetiştirdiğini ve ayrıca eski Çin kaynaklarında Türlerin de *buğday* yetiştirdiği şeklinde ifadelerin bulunduğunu belirtmektedir. Moğolca *buğdai* kelimesinin eski şeklinin *buğday* (*buğday* şeklinin *buğuday* kelimesinden geldiğini) olduğunu söylemektedir. Ayrıca Moğolca *budağa(n)* sözünün Buryatça *budaa* ve Tunguz-Mançucada *buda* şekillerinin Türk lehçelerini yansıtmadığını, bunun istisna olarak sadece Özbekçe ağızlarında

buğday ~*buğdek* bulunduğunu söylemektedir (Sevortyan, 1978: 234-235). Burada Sevortyan'ın buğdayı Çinlilerin, Türkler bu bölgeye gelmeden önce kullanmaya başladığını belirtmesi verilere göre doğru görünmemektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi günümüz bitki bilimcilerinin Çin'de buğday kalıntıları MÖ 2600-1600 yıllarına ait olduğunu belirtmeleri Türklerin de o tarihlerde o bölgede buldukları tarihî kaynaklara göre aşikar olduğuna göre bu görüş çürümektedir. Ayrıca bitkinin evcilleşmesinden sonra Batı Asya'ya oradan da Ortay Asya (Türkistan'a) gelmesi daha akla yakındır. Çin'e de Hindistan üzerinden olabileceği gibi Türkler aracılığıyla da geçmiş olma olasılığı da bulunmaktadır.

Türkçe buğday ismini başka dillere vermiştir. Bunlar; Far. *būkda*, Mac. *búza*, Bul. *budá-otu* vd. (Karaağaç, 2021: 134; Gün vd., 2002: 106; Küçükler ve Yıldız, 2019: 57).

Sonuç olarak *buğday* isminin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde bulunması, bitki olarak da Türklerin çok eski çağlardan bu yana kullanması bu ismin Türkçe kökenli olduğu ve bunun yanında bu kelimeyi başta Moğolaca olmak üzere çok farklı dillere verdiği düşünülebilir.

1.4. Erik (Öruk, erük, ürük, örik) (Prunus):

Türk lehçelerinin genelinde *örük* olarak görülen bu meyve ismi bazı Türk lehçelerinde; Türkiye Türkçesinde *kayısı*, Karaçay-Malkar Türkçesinde *şaptalı*, Kumuk Türkçesinde *kürege*, *koraga*, Kırım-Tatar Türkçesinde *zerdali*, *kayısı* şekilleriyle kullanılır. Türk lehçeleri aracılığıyla Rus diline *uruk* şeklinde girmiştir (Karasayev, 1996: 607). Çağdaş Türk lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde *erik*; Kazak Türkçesinde *örük*; Kırgız Türkçesinde *örük*; Özbek Türkçesinde *örük*; Türkmen Türkçesinde *erik*; Yeni Uygur Türkçesinde *gükkak örük*, bazı Türk lehçelerinde ise Rusçadan geçmiş şekli olan *abrikos* 'kayısı' olarak kullanılmaktadır (KTLS, 1991: 458-459).

Divan-ı Lugati't Türk'te *erük* 'şeftali, kayısı, erik gibi meyvelere verilen genel ad' olarak geçmektedir (Atalay, 1986: 13). Harezmi Türkçesinde *erek* 'erik' *erek yıgaçlıg* 'erik, ağacına sahip, erik ağaçlı' (Ünlü, 2012: 175) aynı zamanda Harezmi Türkçesinde *çara ürük* "siyah erik" şeklinde *ürük* de kullanıldığı görülmektedir (Ünlü, 2012: 287). *Erik* ismi Harezmi Türkçesinde *tülüg erig* 'tüylü erik (şeftali)' şeftali anlamında da kullanılmaktadır (Ünlü, 2012: 611). Codex Cumanicus'te *erik* şeklinde geçmektedir (Argunşah ve Güner, 2015: 468). Kıpçak Türkçesinde *erik*, *erük*, *irik* (Toparlı vd. 2007: 74) ve Çağatay Türkçesinde *erik* 'henüz olmamış zerdali', *erüksün*, *irik*, *erik*, *örük*, *uruk* 'erik, zerdali, kayısı' anlamlarında kullanılmaktadır (Ünlü, 2013: 342).

Bu kelime Türkçeden Far. *erük* 'erik, kayısı, zerdali', *erjen* 'acı badem ağacı'; Erm. *erik* 'erik'; Rus. *oryük*, *uryük* 'kurutulmuş erik' gibi yabancı dillere geçmiştir (Karaağaç, 2021: 285).

Sevortyan, bu kelimenin Türk lehçelerinde *erik*, *örük*, *ürük*, *örük* vb. şekillerde kullanıldığını karşılığı olarak da 'erik, şeftali, kayısı' gibi anlamlarda kullanıldığını belirtmektedir. Birinci şeklin *örük* olduğunu, ikinci ünlüde bulunan dudaksız ünlünün etkisi ile *erük* şeklinin ortaya çıktığını ve bu değişimin yuvarlak ünlülerde devam ederek *örük*, *örük* şekillerini aldığı belirtmektedir. *Erik* şeklinin de bu değişimler neticesinde ortaya çıktığı akla yakındır. Sevortyan ayrıca Uygur, Özbek, Sarı Uygur vd. bazı lehçelerde kökteki ünlü daralmasından kaynaklı *örük* yapısının *ürük* şekline dönüştüğünü söylemektedir (Sevortyan, 1974: 291).

Gülensoy bu kelime hakkında *erik* 'Erik; kayısı'= ET, OT. *erük* 'şeftali, kayısı, erik gibi meyvelerin genel adı'. <*er-(ü)k* olarak ayırımı yapıp, Anadolu ağızlarında *erug*, *erük*, *eruk*, *erihy* olarak geçtiğini belirtmektedir (Gülensoy, 2007: 337). Neticesinde *erik* sözünün kökeni olarak Gülensoy'un açıklaması doğru görünmektedir.

1.5. Soğan (Sogan) (Allium cepa):

Soğan, yaklaşık 5000 yıldır dünya çapında en az 175 ülkede yetiştirilmektedir. Eski Mısırlılar, küresel soğanı evrenin bir sembolü olarak görüyorlardı. Soğan hakkında bilinen ilk yazılı rapor Sümerlerden gelmekte ve MÖ 2600-2100 yıllarına kadar uzanmaktadır (Gedik, 2022: 12). Tevrat'ta, İsraililer Mısır'dan göç ettikten sonra eski yerlerinde yedikleri yiyecekleri sayarken soğan ve sarımsaktan da söz ederler. Bu da gösteriyor ki dünyada soğanın bilinme tarihi binlerce

yıl öncesine çıkmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de Bakara Suresi'nin 61. ayetinde yukarıda bahsedilen olaya, Yahudilere göndermede bulunarak soğandan bahsedilir (Akman, 2020: 187-188).

Eski Türkçe sözlükte *soğun* olarak geçer (DTS, 1968: 507). Divan-ı Lügati't Türk'te *sōgun*, *sōgan* şeklinde geçmektedir (Atalay, 1986: 527). Codex Cumanicus'te *sogan* olarak kaydedilmiştir (Argunşah ve Güner, 2015: 554). Tarihi Türk lehçelerinden Kıpçak Türkçesinde *şoğan* (Toparlı vd. 2007: 238), Çağatay Türkçesinde *soğan* (Ünlü, 2013: 997) ve Harezmi Türkçesinde *soğan* (Ünlü, 2012: 526) olarak geçmektedir.

Altay Türkçesi *sogono*; Azerbaycan Türkçesi *soğan*; Başkurt Türkçesi *huğan*; Kırgız Türkçesi *soğon*, *piyaz*; Tatar Türkçesi *suğan*; Türkmen Türkçesi *soğan*; Yeni Uygur Türkçesi *soğan*; Tuva Türkçesinde *soğuna*; Tofa soğunak; sokına (KTLS, 1991: 786-787; Çumakayev, 2018: 591; Levinskaya vd., 2003: 296).

Moğolca etimoloji sözlüğünde *soğan* kelimesine fonetik olarak yakın fakat anlam olarak biraz farklı olan *soğu* geçmekte, Moğolca ağızlarından Kalmuk *soh* 'bir tür kamış; bir yeşillik ismi', Mançurca *sogi* 'yeşillik, sebze; *soxo* 'yabani yeşillik' şeklinde kullanımları vardır. Ayrıca aynı sözlük Eski Türkçe *soğun* kelimesine de atıfta bulunuyor. Moğolcada benzer bir şekil olan *songgina* 'kuru soğan' kelimesi de bulunmaktadır. Ağızlarında, Halha *songino*, Kalmuk *sohın*, Buryat *hongino*, Monguarca *suğunoğ* olarak geçmektedir (Sanjeyev, 2018: 122, 124). Ramstedt Moğolcadaki bu kelimelere istinaden *soğan* ismini Moğolca ile ilişkili olduğunu veya Moğolcadan geçtiğini belirtmektedir. Clauson, Eski Uygurca *osgun* 'soğan' kelimesinin göçüşme yoluyla *soğun* şeklini aldığını ayrıca Moğolcaya *songina* şeklinde geçtiğini söylemiştir. Dimitriev ve Damdinov *sogan*'ın Moğolcadan Türkçeye geldiğini belirtmiştir (Karadeniz, 2017: 628). Moğolcada *soğan* anlamında kullanılan bir isim daha vardır; *kömüli* [kömü-li], . Halha *hömöl* 'Moğol soğanı' kelimesi bulunmakta, Eski Türkçe *kümürgän* 'dağ soğanı' ismiyle aynıdır (Sanjeyev, 2016: 140).

Eyuboğlu, *soğan* kelimesini Sanskritçe *sukanda* (soğanda) *sugan-sogan-suğan/soğan...* olarak açıklamaktadır (Eyuboğlu, 2004: 604).

Gülensoy, *soğan* 'Yumrumsu ve yeşil yaprakları kullanılan ıtırılı bir bitki' = ET., OT. *soğan ~ soğun* (DLT) < *sōga(/u)n*" (Gülensoy, 2007: 790).

Tietze, etimoloji sözlüğünde *soğan* isminin Türkçe kökenli olduğunu ve Eski Türkçede *sōgan* olarak geçtiğini belirtmekte ve Türkiye Türkçesinin çeşitli dönemlerine ait kullanım örnekleri vermektedir (Tietze, 2019: 397).

L. Budakov *soğan* isminin *sok-* (delmek, vurmak) fiilinden geldiğini belirtmekte, aynı bakış açısını V. Rassadin de ifade etmekte, Rassadin *soğan* kelimesini, Yakutçada geçen *onoğos* 'ok' sözü ile ilişkilendirmektedir. Eğer *sogon* ve *onogos*'un anlamlarını karşılaştırırsak, ikincisi 'temreni olmayan ok' anlamında kullanıldığı görülmektedir. Bu nedenle daha akla yakın olan özdeş şey, *ono* > *onogos* olmasıdır (Levinskaya vd., 2003: 297; Resenen, 1969: 425).

Karaağaç *soğan* isminin bazı dillere Türkçeden geçtiğini belirtmektedir. Far. *sūgan*, *sūh*; Erm. *sag*, *sig*; Mac. *hagyma* vd. (Karaağaç, 2021: 764).

Sonuç olarak, *soğan* ismi hem tarihî hem de çağdaş Türk lehçelerinin hemen hemen hepsinde bulunduğu görülmektedir. Az da olsa bazı lehçelerde Farsçadan geçen piyaz kelimesi kullanılırken, bazılarında da Rusça *luk* ismi soğan anlamında kullanılmaktadır. Fakat bunların da kelime hazinelerine bakıldığında *soğan* sözünün olduğu ama kullanılmadığı görülüyor. Bazı bilim adamlar bu kelimenin Moğolcadan geçtiğini varsaysa da Türkçe kökenli olduğunu kabul eden araştırmacılar daha fazladır. *Soğan* isminin *sok-* fiilinden türediği görüşü tutarlı görünmektedir.

1.6. Sarımsak (*Allium sativum*):

Sarımsak, dünya geneline gıda, baharat ve tıp alanında bin yıllardır kullanıldığı düşünülen bir bitkidir. *Sarımsak* (*Allium sativum* L.), Alliaceae familyasına ait *Allium* cinsinden soğanlı bir bitki türüdür. *Sarımsak* tarih boyunca bütün dünyada farklı kültürlerin mutfaklarında hem baharat ve yiyecek olarak hem de tedavi amaçlı kullanılmıştır. Anavatanı Orta ve Batı Asya olarak kabul edilen sarımsağın dünyada 700 çeşidi vardır. Sarımsağın sağlık üzerine olan olumlu etkisininin

5000 yıldan beri bilindiği Babilliler, Mısırlılar, Romalılar, Çinliler, Yunanlılar ve Hindular tarafından çok yaygın bir şekilde kullanıldığı belirtilmektedir (Özaydın vd. 2020: 28).

Türk halkının yemek kültüründe süt ve et ürünleri ağırlıklı olsa da baharatların da olduğu eski çağlardan beri bilinmektedir. *Sarımsak* Hindistan'dan Çin'e M.Ö. devirlerde geçtiği düşünülürse Asya Hunları döneminde Türkler, Çinliler ile olan münasebetleri dolayısıyla sarımsakla tanışmış olmalıdır. Türkler konargöçer bir yaşam tarzı süren ve daha çok hayvancılıkla uğraşan bir toplum olarak bilirse de aslında çok eski zamanlardan bu yana Türklerin ticaret ve tarımla uğraştığı da tarihi kayıtlarda geçmektedir. Bu duruma çalışmanın giriş kısmında detaylı bir şekilde değinilmiştir.

Divan-ı Lugati't Türk'te *sarmusak*, *samursak* şeklinde geçmektedir (Atalay, 1986: 494). Codex Cumanicus'te *sarmusak* şeklinde geçmektedir (Argunşah ve Güner, 2015: 548). Tarihi Türk lehçelerinden Kıpçak Türkçesinde *sarımsak* (Toparlı vd. 2007: 238), Çağatay Türkçesinde *sarımsak* (Ünlü, 2013: 952), Harezmi Türkçesinde *kamgak*, *sarımsak*, *sarmusak* (Ünlü, 2012: 284, 503) şeklinde geçmektedir. Harezmi Türkçesinde tespit edilen *kamgak* kelimesi Divan-ı Lugati't Türk'te *kamgak* 'evlerin açık yerlerine örtülür, kamyş gibi yüksekçe bir ot, semer otu' olarak açıklanıyor. Tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde *sarımsak* kelimesinin bu şekilde adlandırılması olmaması nedeniyle, bu isimlendirmenin sınırlı zaman ve bölge için geçerli olduğu düşünülebilir (Atalay, 1986: 258).

Çağdaş Türk lehçelerinde şu şekilde geçmektedir: Azerbaycan Türkçesi *sarımsaq*; Başkurt Türkçesi *harımhak*; Kazak Türkçesi *sarımsak*; Kırgız Türkçesi *sarımsak*, *sarmusak*; Tatar Türkçesi *sarımsak*; Türkmen Türkçesi *sarımsak*; Yeni Uygur Türkçesi *samsak*; Özbek Türkçesi *sārimāk*, Altay Türkçesi *uskum*, Tuva Türkçesi *koş-soguna* 'sarımsak', *mañgırzın* 'yabani sarımsak'; Hakas Türkçesi *çama*, *hastay*, *mañırsın* 'yabani sarımsak' (KTLS, 1991: 747-746; Çumakayev, 2016: 841; Levinskaya vd., 2003:180, 207; Arıkoğlu, 2005: 31, 68, 131).

'*Sarımsak* (Al-liumsativum)'. Etimolojisi tartışmalıdır. Leh dilbilimci Marek Stachowski kendisinin bu kelimeyi daha önce, < *sarımsı* 'sarımsı, beyazımsı' < *sarı*, (< *sāryg*) modern bir yansıması olarak açıkladığını ancak artık bu konuda emin olmadığını, çünkü *sarımsak* kelimesi hiçbir Türk dilinde bir -g- harfi içermediğini belirtiyor. Yeni düşüncesinin sarımsak sözcüğünün Arapça 'keskin' anlamına gelen صارم (*şārim*) kelimesinden alıntılandığını belirtmekte. Bu durumu şu şekilde açıklıyor: *sarımsak* < *şārim* 'keskin' < ar. *şārim* benzeri, yani *sarı*+*ms(i)*+*ak* (< *sarı*+*msı* 'sarımsı' < *sarı* 'sarı') olarak değil de *sarı*+*ms(i)*+*ak* (< *sarı*+*msı* 'biraz keskin' < *sarı* 'keskin') (Stachowski, 2019: 294).

Eyuboğlu *sarımsak* ismi için eğer kökünü *samursak* olarak alınırsa köken olarak Farsça *samur* kelimesine bağlamak gerektiğini, *samur* (semmur) hayvanının tüylerinin renginin *sarımsak*'a benzediğini, fakat kökün *sam* değil de *sar* almak gerektiğini bu bağlamda Türkçe *sar-* fiilinden yola çıkarak sarılmak, dolanmak anlamında sarımsağın da aynı şekli almasından kaynaklı olarak kökeninin Türkçe olduğunu belirtmektedir (Eyuboğlu, 2004: 584).

Gülensoy, Kaşgarlı'nın divanında *sar-im* sözü bulunduğuna göre ve *sarı(u)msak*'ın da doğal yapısının birbiri üzerine sarılmış dişlerden oluştuğu dikkate alınırsa en uygun biçimin: *sar-i(u)m+sA-k* olacağını, *samur* kelimesinin üzerine +*sAk* ekinin getirilmesinin uygun olmayacağını söylemektedir (Gülensoy, 2007: 739).

F. Dörfer, birincil formu *sarmusaq* olarak kabul eder. Ayrıca M. I. Trofimov tarafından *sarımsak* kelimesinin fonetik tarihi şu şekilde sunulmaktadır: *sarmusak* // *sarmisak* > *samursak* // *sarımsak*. Sarımsak'ın kökeni hakkında V. Bang'in fikri, bu kelimenin *sar-* 'sarmak, sarmak' fiilinden türediği yönündedir. Bu hipotez Brock tarafından da desteklenmektedir (Levinskaya vd., 2003: 224).

Dofer'in görüşüne göre Türk lehçelerinden Moğolcaya *sarımsak* ödünç alınmıştır; F. Ramstedt'in görüşüne göre Türkçe ve Moğolca kelimelerin akrabalığı hakkındaki fikirlere karşı çıkılmasına rağmen, *sarımsak* kelimesinin Moğolca kökeninin net olmadığı düşünülmektedir. *Sarımsak* kelimesinin Uygurca kaynağı, Sarıkol ağzındaki *sarmisoq* 'sarımsak' kelimesine kadar gitmektedir (Levinskaya vd., 2003: 225). Moğolca *sarımsak* ismi *sarımsak* olarak ölçünlü dilde

kullanılırken ağızlardan Halha *sarimsag*, Kalmuk *särmsg* olarak geçmekte ve Moğolcanın etimolojik sözlüğünde bu kelimenin Moğolcaya Türkçeden geçtiği belirtilmektedir (Sanjeyev, 2018: 92). M. Resenen bu kelimenin gelişimi ile ilgili olarak *sarimsak* < *sarismak* < *sarsimak* ‘pis kokulu’ kelimesinden türemiş olabileceğini belirtmekte buna delil olarak da Özbek Türkçesinde *sassık piyaz* ‘sarımsak’ anlamında kullanıldığı göstermektedir (Levinskaya vd., 2003: 225; Resenen, 1969: 404). Günümüz Özbekçesinde bu kelimenin ‘yabani, dağ sarımsağı’ anlamında kullanıldığı görülmüştür. Stachowski’nin Arapça keskin koku anlamında kullanılan صَارِم (şārim) sözünden türemiştir tezine *sassık piyaz* fikir olarak yakın olsa da hem tarihî hem de çağdaş Türk lehçelerinde *sarimsak* sözünün bu anlamda kullanımına rastlanmaması bu iki fikrin de çok geçerli olmadığı düşüncesine yöneltilmektedir.

Karaağaç bu kelimeyi Türkçenin, Farsçaya *sarimsak* şeklinde ödünç olarak verdiğini belirtmektedir (Karaağaç, 2021: 732). Ayrıca *sarimsak* Farsça سير (sir) olarak da geçmektedir (Kanar, 2016: 375). Sarımsak sözünün Farsça *sir* kelimesinden geldiğini düşünmek fonetik bakımdan çok ters gibi görünmese de aldığı ekleri açıklamak adına sıkıntılı bir durumdur.

Sonuç olarak sarımsak isminin kökeni olarak Arapça veya Farsça göstermek biraz zorlama bir fikir olacaktır. Moğolcadan geçtiği düşüncesi de çok taraftar bulmamakla birlikte Uygur Türklerinin, Moğollara tarım vb. birçok şeyi öğrettiği düşünülürse ve ayrıca Sibiryaya Türk lehçelerine çok tesir eden Moğolcanın bu kelimeyi o lehçelere vermemesi de izaha muhtaç bir durumdur. Bu açıdan bakıldığı zaman *sar-* fiil kökünden türemiş olduğu daha akla yakın gelmektedir.

Sonuç

Bir ağacın dalları gibi dörtbir yana yayılmış olan Türkler gittikleri her yere köklerinden besledikleri kültürlerini, dillerini vb. götürmüşlerdir. Türkler konargöçer yaşamın içerisinde hayvancılık, tarım ve ticaretle uğraşmışlardır. Hunlardan, Göktürlere ve devamındaki Türk devlet ve boylarından günümüze tarım aletleri, sulama kanalları vb. tarıma dair birçok şey kalmıştır. Kalan bu miras Türklerin tarıma ne zaman başladıkları ve tarımda ne kadar yol katettiklerini göstermesi adına önemlidir. Türkler birçok şeyde olduğu gibi tarım alanında gelişirken başka toplumu etkilemiş ve aynı zamanda o toplumlardan da etkilenmiştir.

Bu çalışmada *alıç*, *arpa*, *buğday*, *erik*, *soğan*, *sarimsak* isimlerinin üzerinde durulmuştur. Ele alınan bu bitki isimlerinin sayısını artırmak mümkündür. Fakat çalışmanın başında da belirtildiği gibi çalışmaya bir sınırlılık koyabilmek, dar alanda daha geniş kapsamlı bir bakış açısı ile bakabilmek adına bu sınırlandırma konulmuştur. Öncelikli olarak ele alınan bu bitkilerin tarihi süreci Türklerin bunları ne zamandan itibaren üretmeye/tüketmeye başladığı, dünyada bu bitkilerin nasıl yayıldığı üzerinde durulmuştur. Ardından bu bitki isimlerinin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde nasıl geçtiği, bunlarla ilgili olarak yapılan etimolojik çalışmalar ve Türkçeden başka hangi dillere nasıl geçtiği ortaya konmuş, ardından bu isimlerin kökeni üzerine görüş belirtilmiştir. Birçok dilde olduğu gibi Türkçede de bir nesneye isim verirken, o nesnenin şekline, rengine veya o nesneyle ilgili olarak yapılan bir hareket dikkate alındığı ve isimde bu şekilde verildiği görülmektedir. Bu çalışmada ele alınan isimlerin de bu bağlamda oluştuğu tespit edilmiştir.

Tarih, arkeoloji, dil vb. sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalar ilerledikçe geçmişin karanlık noktaları aydınlanmaktadır. Türkoloji alanında yapılan her çalışma da Türk tarihinin her yönüyle ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Türk halkının sadece hayvancılık ve toplayıcılıkla geçindiği genel tezinin yapılan çalışmalar ile çöktüğü görülmektedir. Bu çalışma da Türklerin çok eski çağlardan bu yana tarımla uğraştığını birçok bitkiyi ürettiğini ve tükettiğini göstermiştir.

Kısaltmalar

Far.: Farsça

Rus.: Rusça

Erm.: Ermenice

OT.: Orta Türkçe

ET.: Eski Türkçe

DLT: Divan-ı Lugati't Türk

KTLS: Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü

KTS: Kırgızca Türkçe Sözlük

Kaynakça

- Akman, E. (2020). *Türk Kültüründe Soğan ve Kastamonu/Araç'ın Soğanı*. Konya: Kömen Yayınları
- Altaylı, S. (1994). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: MEB yay.
- Arıkoğlu, E. (2005). *Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Akçağ yayınları.
- Arıkoğlu, E., Alimova, C., Askaraova, R. ve Selçuk, B. K. (2017). *Kırgızca-Türkçe Sözlük*. Manas Üniversitesi yay.
- Atar, B. (20217). Gıdamız Buğdayın, Geçmişten Geleceğe Yolculuğu. *Süleyman Demirel Üniversitesi Yalvaç Akademi Dergisi*, 2 (1) : 1-12,
- Baskakov, N. A. ve İnkijekova-Grekul, A. İ. (1953). *Hakassko-Russkiye Slovar*. Moskva. [Баскаков, Н. А. и инкижекова-Грекул, А. И. (1953). Хакасско-Русский Словар. Москва.]
- Botbayeva, M. Ö. (1991). *Botanika Terminlerinden Tüshündürmө Sөzdügü*. Bişkek. [Ботбайева, М. Ö. (1991). Ботаника Терминдердин Түшүндүрмө Сөздүгү. Бишкек.]
- Bulut, B. (2018). Eski Uygur Türkçesinde Türkçe Bitki Adlandırmaları -1: Yiyecek-İçecek Olarak Kullanılan Bitkiler. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:6, Sayı:12.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford At The Clarendon Press.
- Çelik, F. (2009). *Kırgız Cana Türk Tilindegi Ösümdük Attarının Gramatikalık Özgeçöliktörü*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Bişkek Sosyal Bilimler Üniversitesi.
- Çumakayev A. E., Ekeyev, N. V., Mayzina, A. N., Piyantinova, K. K., Tıdkova, N. N. ve Tunteşeva, E. V. (2018). *Altaysko-Russkiye Slovar*. Gono-Altaysk. [Чумакаев А. Е., Екеев, Н. В., Майзина, А. Н., Пийантинова, К. К., Тыдыкова, Н. Н. и Тунтешева, Е. В. (2018). Алтайско-Русский Словар. Гono-Алтайск.]
- Çumakayev A. E., Mayzina, A. N., Ozonova, A. A. ve Almadakova, N. D. (2016). *Altaysko-Russkiye Slovar*. Gono-Altaysk. [Чумакаев А. Е., Майзина, А. Н., Озoнова, А. А. и Алмадакова, Н. Д. (2016). Алтайско-Русский Словар. Гono-Алтайск.]
- Çumakayev A. E., Mayzina, A. N., Ozonova, A. A. ve Almadakova, N. D. (2015). *Altaysko-Russkiye Slovar*. Gono-Altaysk. [Чумакаев А. Е., Майзина, А. Н., Озoнова, А. А. и Алмадакова, Н. Д. (2015). Алтайско-Русский Словар. Гono-Алтайск.]
- Eyuboğlu, İ. Z. (2004). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. İstanbul: Sosyal yayınları.
- Gamkrelidze, T.V. ve Ivanov, V.V. (1984). *İndoevropskiy Yazık: Rekonstrutsiya Prayazıka i Protokol'turi*. Moskva. [Гамкрелидзе, Т.В. и Ыванов, В.В. (1984). Индоевропейский Язык: Реконструтся Праязыка и Протокультуры. Москва.]

- Gedik, H. (2022). *Fitoremediasyon Yöntemi ile Bakır Birikiminin Giderimi: Soğan (allium cepa l.) Örneği*. [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesinde Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: TDK yayınları.
- Gün, B., Yılmaz, G., Zsuzsa, K. ve Edit T. (2002). *Macarca Türkçe Sözlük*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó,
- Harrison, K. D. ve Anderson, D. S. (2002). *Tiva–Angli Angli- Tiva Söztük*. U.S. Copyright.
- Kafesoğlu, İ. (2016). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken yay.
- Kanar M. (2016). *Büyük Farsça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say yayınları.
- Karaağaç, G. (2021). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Ankara: TDK yayınları.
- Karadeniz, Y. (2017). Codex Cumanicus'ta Bitki Adları. *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 1
- Karasayev, H. K. (1996). *Kamus Naama*. Bişkek. [Карасаев, Х. К. (1996). Камус Наама. Бишкек.]
- Komisyon, (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*. Kültür Bakanlığı Yayınları. [Kâşgarlı Mahmud]: *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*: Çeviren: Besim ATALAY, Ankara 1939, I, XXXVI+ 530 s.; 1940, II, 366 s.; 1941, III 452 s. TDK [yayın nr: 521, 522, 523, 524].
- Koç, H. (2005). *Derman Bitkileri*. Ankara: Akçağ yayınları.
- Koç, K., Bayniyazov, A. ve Başkapan, V. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ yayınları.
- Küçükler, P. ve YILDIZ, Y. (2019). Hazâ Kitâb-I Hulâsa-İ Tıbb'daki Bitki Adları Üzerine Bir İnceleme A Research About Plants Names In Hazâ Kitâb-I Hulâsa-İ Tıbb. *ZfWT Vol 11*, No. 2. s. 51-67
- Murad, S. (2009). *Lûgat-I Müşkilât-I Eczâ Derviş Siyâhî Lârendevî (Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler)*. [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Nadelyayev V. M., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R. ve Şçerbak, A. M. (1968). *Drevneturkskiy Solovar*. Leningrad: Nauka. [Наделяев В. М., Насилов, Д. М., Тенищев, Е. Р. и Щчербак, А. М. (1968). Древнетуркский Соловар. Ленинград: Наука.]
- Özaydın, A. G., Arın, E. ve Önem, E. (2020). Türk Mutfağında Yeni Bir Fonksiyonel Gıda Olarak Siyah Sarımsak (*Allium sativum* L.): Fenolik Madde İçeriği ve Bakteriye İletişim (Quorum Sensing) Üzerine Etkisi. *Akademik Gıda*, 18(1) (2020) 27-35.
- Öztürk, F. (2005). Kutadgu Bilig'de Bitki Adları. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, Cilt: VI, Sayı 1, Sayfa: 201-208
- Radloff, V. V. (1893). *Slovarya Turkskih Nareçiy. C. I*. Akademi nauk. [Радлофф, В. В. (1893). Словаря Туркских Наречий. С. I. Академи наук.]
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*. Helsinki
- Sanjeyev, G. D., Orlovskaya, M. N. ve Şevernina, Z. V. (2015). *Etimologičeskiy Slovar' Mongol'skih Yazikov. C. I*. Moskva. [Санжеев, Г. Д., Орловская, М. Н. и Щеввернина, З. В. (2015). Етимологический Словарь Монгольских языков. С. I. Москва.]

- Sertkaya, O. F. (2012). Adana, Begrek > Beyrek ve Elma Kelimelerinin Kökeni Üzerine. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 19, 2 (2012) 101-113.
- Sevortyan, E. V. (1974, 1978, 1980). *Etimolojiçeskiy Slovar' Tyurkskih Yazikov*. Akademia Nauk SSSR İstitut Yazıkoznaniya, Moskva. [Севортян, Е. В. (1974, 1978, 1980). *Етимологический Словарь Туркских языков*. Академия Наук СССР Институт Языкознания, Москва.]
- Stachowski, M. (2019). *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Suhbaatar, O. (1997). *Mongol Helniy Har Ügiyn Tol*. [Улаанбаатар. Сухбаатар, О. (1997). *Монгол Хелний Хар Угийн Тол*. Улаанбаатар.]
- Tenişev, E.R. (1968). *Tıva-Orus Slovar'*. Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya. [Тенишев, Е.Р. (1968). *Тыва-Орус Словарь*. Москва: Советская Ентсиклопедия.]
- Tietze, A. (2019). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. Ankara: TÜBA
- Toparlı, R., Vural, H. ve Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK yayınları.
- Tuzlacı, E. (2006). *Türkiye Bitkileri Sözlüğü*. İstanbul: Alfa yay.
- Uçar, İ. (2013). “Kavram-Çağırım-Kelime” Bağlamında Bitki Adlarına Anlam Bilimsel Bir Yaklaşım. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turcic*. Volume 8/1, p. 2671-2683,
- Ünlü, S. (2012). *Harezmi-Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim yayınevi.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim yayınevi.
- Vatansever, H. (2016). *Aliç (Crataegus tanacetifolia, Crataegus monogyna) Meyvesi Çeşitlerinden Üretilen Marmelat ve Reçellerin Bazı Özelliklerinin Belirlenmesi*. [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- <https://wikifarmer.com/tr/arpanin-tarihi-besin-degerleri-ve-bitki-hakkinda-bilgiler/>

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.